

Вдосконалення понятійного інструментарію регіонального розвитку

Уточнено базові теоретичні поняття, пов'язані з процесом регіонального розвитку.

The base theoretical notions related to the process of regional development are specified.

Ключові слова: *регіональний розвиток, адміністративно-територіальний устрій.*

Вступ. Розвиток регіонів як складних соціально-економічних систем має свої закономірності, які знаходять відображення у довготривалих процесах поширення інновацій розповсюдження нових форм економічної та соціокультурної діяльності в географічних масштабах. Тому виникає необхідність пізнання цих закономірностей за допомогою адекватних теорій регіонального розвитку. Особливо актуальним таке дослідження виявляється в умовах незбалансованого розвитку регіонів України, більшість з яких знаходяться в стані глибокої економічної стагнації. Дослідженнями теоретичних засад регіонального розвитку займалися такі вчені як Гейман О. А., Кизим М. О., Романюк С., Пилипенко І., Карпенко В., Ярмоменко С. Проте розмаїття теоретичних розробок має низький рівень практичного застосування й вимагає поглибленого розуміння для адаптації до сучасних умов.

Постановка завдання. Метою даної статті є уточнення базових теоретичних понять, пов'язаних з процесом регіонального розвитку

Результати. Наукове обґрунтування змісту реформи адміністративно-територіального устрою та вибір напрямів її проведення потребує поглибленого дослідження теорій регіонального розвитку.

Дослідження особливостей соціально-економічного розвитку регіонів знайшли відображення у вигляді теорій та концепцій, представлених на рис. 1.

За думкою російських вчених О. Грицяя, Г. Іоффе та А. Трейвіша [4] найбільшої уваги заслуговують динамічні теорії та концепції, які передбачають існування «універсальної циклічності подій».

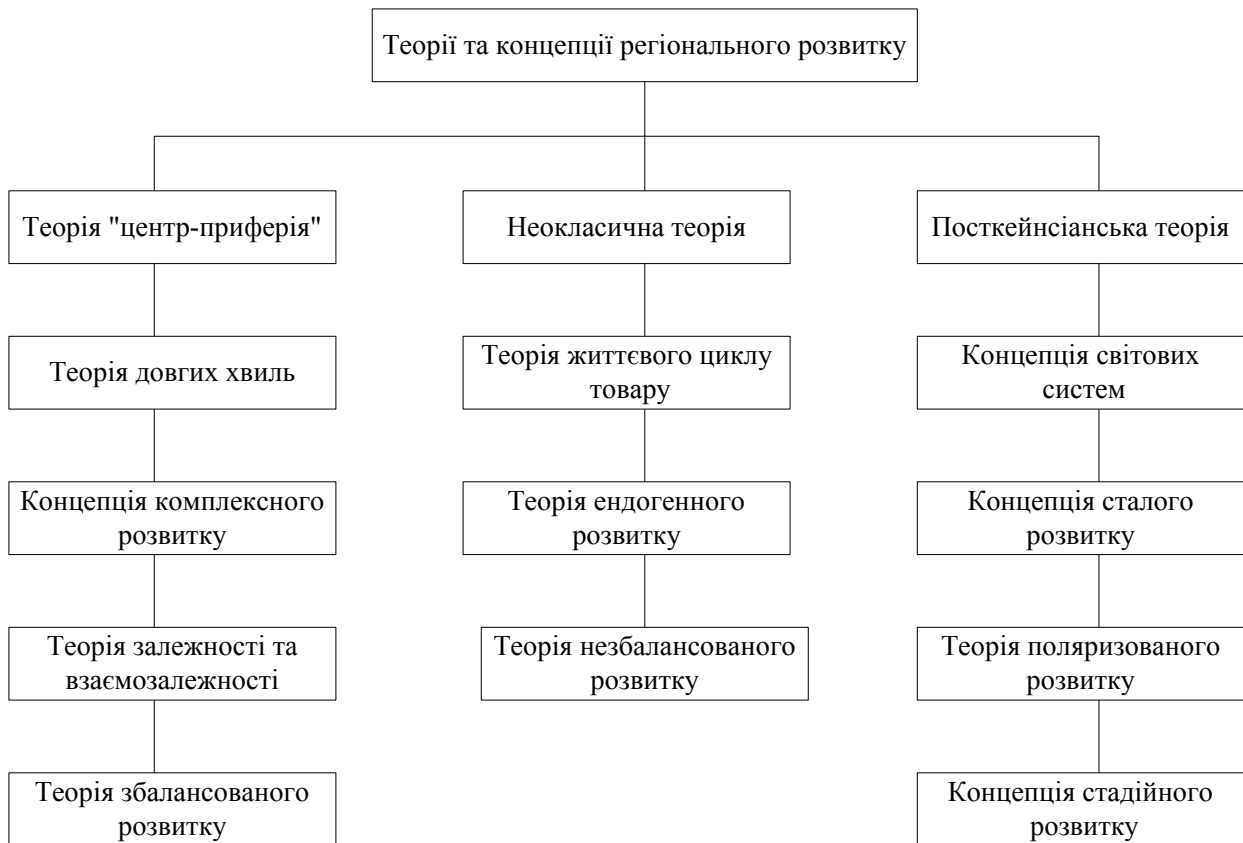

Рис. 1. Теорії та концепції регіонального розвитку

До цих теорій належать теорія поляризованого розвитку (полісів росту), концепція циклічно-стадійного розвитку та теорія «центр-периферія».

На початку 30-х рр. XIX ст. німецькими вченими В. Крісталлером і А. Льюшом були проведені дослідження особливостей географічного розташування населених пунктів й територіального розвитку країн, й розроблено теорію центрального місця (К). Як приклад розглядається випадок, коли ієрархічний ряд включає міста, поселення та села при $K=7$. Довкола кожного міста буде розташовано шість поселень (сьоме – саме місто), а довкола кожного поселення відповідно – шість сіл. У результаті довкола вищої (у даному прикладі) сходинки ієрархії – міста будуть знаходитися 6 поселень і 26 сіл. При чотиріступеневій ієрархії (місто-містечко-поселення-село) довкола міста буде 7 містечок, 36 поселень, 216 сіл і т. д.

В. Крісталлер встановлює три можливі випадки визначення розмірів центру розвитку продуктивних сил і невиробничої сфери:

1. Орієнтація на збут. Якщо джерело постачання товарами, що виробляються в центральних місцях, повинно знаходитися на мінімальній відстані від залежних місць, то доцільна буде ієрархія з параметром $K=3$,

оскільки вона максимізує число центральних місць. Зв'язки у цьому випадку будуть лише з двома з шести найближчих пунктів (третій – сам цей пункт), що призведе, за Крісталлером, до симетричної гніздової ієрархії;

2. Орієнтація на транспорт. При високих витратах на спорудження транспортної мережі доцільна ієрархія з параметром $K=4$, оскільки в цьому випадку найбільше число важливих центральних місць розташоване на одній трасі, яка з'єднує більші міста, що забезпечує найнижчі витрати на спорудження дороги. Зв'язки будуть встановлені лише з трьома з шести найближчих залежних місць, і це дасть іншу схему гніздування;

3. Адміністративна орієнтація. Якщо необхідний чіткий адміністративний контроль, то, за Крісталлером, доцільною вважається ієрархія, що входить з $K=7$, при якій центральне місце зв'язане з усіма шістьма найближчими залежними місцями.

Подібні до наведених методів використовує інший німецький вчений – А. Льош. Мережу з шестикутними комірками він довільно накидає на ідеальну рівнину, щоб отримати «теоретичну схему економічного ландшафту». [2] На думку А. Льоша, всі комірки мають єдиний спільний центр – головне місто, з усіма перевагами, пов'язаними з широким місцевим попитом. Далі Льош розташовує мережі довкола цього центру таким чином, щоб вийшло шість секторів (чому саме шість не обґрунтовується) з великим числом виробничих точок і шість з незначною їх кількістю.

Основна відмінність у підходах Крісталлера та Льоша до пояснення територіального розподілу поселень полягає в тому, що останній вважав положення про незмінне значення K лише особливим граничним випадком і використовував усі можливі варіанти, поки не отримував бажаної для нього побудови. Порівняно з моделлю Крісталлера ієрархія поселень, запропонована Льошем, відрізняється більшою гнучкістю. Вона базується на майже неперервній послідовності центрів, а не на чітко розмежованих сходинках.

Основна ідея теорії «центрального місця», на думку її авторів (до яких, окрім В. Крісталлера та А. Льоша, можна віднести У. Л. Гаррісона, Г. К. Ціпфа, Б. Дж. Л. Беррі, У. Томаса та ін.) полягає в тому, що оптимальне розміщення місць забезпечує мінімізацію переміщень.

В табл. 1 наведені основні характеристики теорій «полюсів росту» та «центрів розвитку», що розвинулися з теорії центральних місць.

Наведені теорії «полюсів росту» та «центрів розвитку» не виправдали покладені на них надії як з боку вчених, так і з боку державних органів у різних країнах.

Таблиця 1

Основні характеристики теорій «полюсів росту» та «центрів розвитку»

[2]

Автор теорії	Змістова характеристика теорії
Ф. Перру	З економічного погляду «полюс росту» включає три основні елементи: - провідну галузь, що має високу спроможність до нововведень; - серію галузей місцевого та районного значення, зв'язану з нею через систему відносин типу «затрати-випуск». Ці відносини і служать засобом передачі провідного ефекту на все господарство; - просторовий згусток продуктивних сил, що забезпечує підприємствам отримання агломераційної економіки. У результаті виникає джерело, що справляє досить сильний вплив на навколишнє середовище.
Ж.-Р. Будвіль	Ієрархія «центрів розвитку» складається з: - центральні місця – дрібні та середні за розміром міста, що спеціалізуються на традиційних поширених галузях й обслуговують навколишню сільську місцевість; - полюси росту – промислові міста з диверсифікованою структурою господарства, як правило, середнього розміру; - полюси розвитку – великі міські агломерації з розвиненою структурою господарства; - полюси інтеграції – зони росту, що охоплюють дві чи більше міських систем.
Г. К. Ціпф	Сформулював принцип найменших зусиль стосовно людської поведінки, який базується на дослідженнях У. Дж. Рейлі згідно з якими рух людей між двома міськими центрами повинен бути прямо пропорційним загальній кількості їх населення і обернено пропорційним квадрату відстані між ними
Дж. К. Стюарт, Дж. Берклі, Г. Ч. Кері	Гравітаційна модель просторової взаємодії включає поняття: - демографічної сили, аналогічне силі тяжіння; - демографічної енергії, аналогічне за змістом гравітаційної енергії; - демографічний потенціал, який відповідає фізичному поняттю гравітаційного потенціалу.

Краще розуміння структурно-функціональних особливостей регіону, його територіальної організації та перспектив розвитку дозволяє отримати використання теорії «центр-периферія».

У класичному вигляді модель «центр-периферія» розроблена Дж. Фрідманом у 1966 році [3]. У цій моделі невеликий по території центр, який

об'єднує найбільш передові технологічні і соціальні досягнення, протиставляється величезній периферії – сукупності віддалених і слаборозвинених територій із сповільненою модернізацією, яка є джерелом ресурсів і споживачем інновацій. Виділяють також полупериферійні райони, які займають проміжне становище, - колишні центральні з застарілої технологічної базою, або близько розташовані до центру периферійні райони, які більш ефективно взаємодіють з центром. Модель «центр-периферія» застосовується на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному.

Процес соціально-економічного розвитку регіонів характеризується просторово-часовою нерівномірністю. Більше того, як зазначає І. Пилипенко, універсальною властивістю географічного простору на будь-якому рівні є його поляризованість [1].

Диференціація соціально-економічного розвитку центру та периферії пояснюється тим, що зародження технологічних, соціальних та інших нововведень відбувається нерівномірно. Центр виступає місцем їх генерування, а периферія – місцем їх поширення (рис. 2).

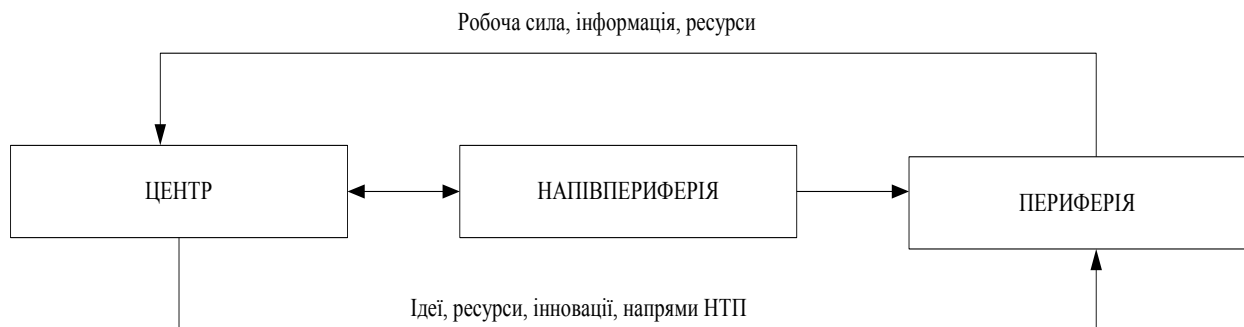

Рис. 2. Взаємозв'язок між центром та периферією

Постійна інноваційна діяльність створює умови для прискорення соціально-економічного розвитку всередині центру, адже в ньому є максимальний доступ до інформації та капіталу, в результаті центр стає осередком науково-технічного прогресу. В центрі виникають наукомісткі галузі, відбуваються зрушення в кваліфікаційному та соціальному складі населення. Центр витісняє на периферію галузі, що не відповідають статусу ядра і це закріплює залежність периферії від центру, при цьому центр споживає ресурси, що надходять від периферійних

районів. Внаслідок цих процесів соціально-економічна диференціація між центром та периферією поглиблюється. Однак, впродовж тривалих періодів часу розвиток центру співпадає з прогресом на периферії.

Висновки. Таким чином, теорію «центр-периферія» можна вважати потужним інструментом державної регіональної політики, застосування якого дозволяє згладити диференціацію соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць в регіоні завдяки формуванню специфічних осередків зростання (біцентрів). Біцентри мають знаходитися на території напівпериферії, їх метою є формування навколо себе зон прискорення економічного розвитку внаслідок створення нових ринків збуту та модернізації виробництва.

Література

1. Пилипенко І. Суспільно-географічна сутність та специфічні риси периферії як елементу геопростору [Електронний ресурс] / І. Пилипенко. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
2. Буржуазная региональная теория и государственно-монополистическое регулирование размещения производственных сил (критический анализ). – М.: Мысль, 1981. – 530 с.
3. John Friedmann Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. - MIT Press, 1966. — 279 p.
4. Грицай О. В. Центр и периферия в региональном развитии / О. В. Грицай, Г. В. Иоффе, А. И. Трейвиш. – М.: Наука, 1991. – 168 с.